

„A fa azért csodálatos teremtmény, mert minden egyes alkotóeleme létfontosságú. A fa a tökéletes szobor.”

(Giuseppe Penone)

Tökéletes szobrok. Valódi és képzeletbeli fák a Velencei Biennálé kertjében

Olavi Lanu: *Élet
a finn erdőben*, 1978,
environment, fotó
Forrás: Biennale General
Catalogue /
HUNGART © 2021

Carlo Naya: *Giardini di Pubblici*, 1870 körül, sztereófoto

Forrás: Getty's Open Content Program

Velence legnagyobb parkja, a Giardini nemcsak a Biennálé műemlék pavilonjainak ad helyet, hanem maga is védett természeti örökség. A Biennálé fái és dús növényzete a város legnagyobb árnyas ligetét alkotják, ahol a nyári hőségben a látogatók felüdülhetnek. A park természeti-történelmi keretet ad a nemzeti pavilonok kulturális sokféleségének. A Biennálé nem egyenlő a kiállítások összességével, jóval több annál – az építészet, a természet és a művészet együttélésének és kölcsönhatásának koncentrált helyszíne.

Ennek a kulturális tájnak meghatározó elemei, a történelmi folytonosság tanújelei a nagy fák, melyek közül sok öregebb, mint a Biennálé a maga százhuszonöt évével. Itt álltak már akkor is, amikor III. Victor Emmanuel király vagy Adolf Hitler vonult a pavilonok között, és egyaránt tanúi voltak Abanovák Vilmos, Robert Rauschenberg vagy Ilja Kabakov sikerének.

A kert

A Biennálé helyszínéül szolgáló parkot Napóleon építtette egy 1807-es rendelettel a Castello negyed szélén. A napóleoni városfejlesztési elképzelés összhangban állt a felvilágosodás eszméivel, a közintézmények számának növelésével, amihez a közparkok is hozzátartoztak.

A Giardini helyén halászházak, tengerészkórház, malmok, veteményeskertek és egyházi létesítmények voltak, melyeket elbontottak. A Biennálé pavilonjai helyén egykoron a Sant'Antonio-templom és kolostor állt. A bontási anyagokból hozták létre azt a kis dombot, amelyen a park kávéháza épült fel. Ezt alakították át 1909-ben a Biennálé Brit Pavilonjává. A régi városrészből, a Motta di Sant'Antonio-ból szinte semmi sem maradt, a múlt utolsó építészeti tanújele a Rio di San Giuseppe partján álló magányos diadalív, a Sant'Antonio-templom kápolnájának maradványa.

A Giardini Giannantonio Selva velencei építész terve alapján épült, akinek egy botanikus segített a megfelelő növények kiválasztásában. A városrendezés során feltöltötték a mai Via Garibaldi helyén húzódó csatornát, a Rio di S. Annát, és széles utcát alakítottak ki a modernitás érzetét csempészve a város középkori szövetébe. Ez lett Velence egyetlen „boulevard” típusú utcája. A Via Garibaldi széles fasorral övezett sétányba torkollik, amely tulajdonképpen már a Biennálé nagyvonalú előkészítése és felvezetése.

A Biennálé-kertben több mint félszáz fás szárú növényfaj található: platánok, hársfák, babérok, fenyőfélék, ritka egzotikus növények. A nagy lombhullató fák közül kiemelkedik az egész Mediterráneumban őshonos, így Itáliában is gyakori déli ostorfa (*Celtis australis*). Igen szívós faj, egyes példányai akár több száz évet is megérnek.¹ Számuk a Giardiniban egyre fogyatkozik.

Jelenleg minden fán egy kis táblácska található egy kódszámmal, amely alapján nyilvántartják őket.

A huszadik század első felében a parkot szabták festői háttérként az új épületekhez, az 1950-es évektől kezdve azonban új szemlélet jelent meg: az újonnan épült modern pavilonok esetében a fákat már nem csupán környezeti adottságnak tekintették, hanem elkezdték építészeti téralakító elemként is használni őket. Az építészek igyekeztek a fák életterét tiszteletben tartani és meghagyni, sőt egyes példányokat látványosan bevontak a pavilon belső terébe, szinergiát teremtve a park és az épület között.

Elsőként az 1951-ben átadott Svájci Pavilon esetében kaptak az élő fák hangsúlyos térszervező szerepet. Bruno Giacometti – a szobrász, Alberto Giacometti testvére – a pavilon terét úgy alakította, hogy az párbeszédre törekedjen mind a természeti környezettel, mind a szabad éggel. A pavilon udvara lényegében egy téglafallal lekerített parkrész egy hatalmas fával, amely ezáltal maga is a szoborgaléria állandó elemévé vált. Az így létrehozott átrium és a lazán összekapcsolódó épületrészek levegőssé, nyitott hangulatúvá teszik az együttest.

A Svájci Pavilonnal szemközt lévő neoklasszicista stílusú Dán Pavilont az ötvenes években modern szárnnyal bővítették. Peter Koch építész a pavilon mellett álló fákat az új épületrészbe integrálta: a fatörzsek számára az előtetőn kör alakú nyílást alakított ki, hogy akadálytalanul növekedhessenek. Hasonló megoldással találkozhatunk az Osztrák Pavilon átriumában, ahol az udvari részt szintén az ötvenes években bővítették.

A Svájci Pavilon mellett álló, 1956-ban átadott Venezuelai Pavilon esetében a tervező, Carlo Scarpa gondosan ügyelt a fák és az épület harmonikus kapcsolására, a környezetet is az épület részének tekintette. A természet utólag gondoskodott arról, hogy a tervezői érzékenység magán az épületen is megjelenjen: mára „élő muráliává” terebélyesedett

a bejárati homlokzatra felfutó fácsonk, amely mintha a betonfalból nőne ki.

Az olasz BBPR építésziroda által 1957-ben tervezett Kanadai Pavilon esetében az élő fa a pavilon lényeges, koncepcionális alkotóeleme. Az acélgerendás, indián sátrat idéző, spirálszerű épület két nagy fa köré épült, és – akárcsak a többi nemzeti pavilon – az országképét igyekszik közvetíteni, ami Kanada

A Kanadai Pavilon fája, 2015

Fotó: © Boros Géza / HUNGART © 2021

Fa az Osztrák Pavilon átriumában, 2015

Fotó: © Boros Géza / HUNGART © 2021

esetében egyszerre modern, természetközeli és tradicionális. Az épület alaprajza Kanada nemzeti jelképét, a juharlevelet idézi. A pavilont 2018-ban eredeti formájában teljesen újjáépítették, mögötte pedig tájépítészeti széken rendezték a félreeső parkrészt.

Az északi országok – a finnek, a norvégok és a svédek – 1962-ben épült közös pavilonja ennél is természetközelibb. A fák itt is a pavilon szerves részei, de nem körbeüvegezve, mint a kanadai pavilonban, hanem szabadon: a hatalmas fák a kiállítóterem földjéből nőnek ki, és a betongerendák közötti nyílásokon keresztül szabadon törnek az ég felé azt a benyomást keltve, mintha egyszerre lennének kint és bent. A Sverre Fehn norvég építész tervezte modern betonépület egyetlen hatalmas térből áll, melyet kétoldalt nagy, nyitható üvegfelületek tesznek áttetszővé. A beton az elpusztíthatatlanság, a fa a mulandó élet anyaga. Eredetileg hét ostorfa állt bent. Mára csak három maradt. A hiányukat a pavilonban a 2014-es építészeti kiállításon egy tükörfal érzékeltette, amelyben a megmaradt három fa látványa megsokszorozódott.

Élő fák

Minden növényi jelkép közül a fa a legösszetettebb, legsokrétűbb jelentésű egyetemes szimbólum, ezért különösen alkalmas a művészi feldolgozásra. Ennek megfelelően fákkal nemcsak a pavilonokkal szimbiózisban, hanem időnként a kiállított műalkotások részeként is találkozhatunk.

A Skandináv Pavilonban a svéd Andreas Eriksson 2011-ben a pavilon belső terére reflektált, a művei és az épület közötti kölcsönhatásra törekedett. A falra fákat ábrázoló festményeket függesztett, mintha azok a pavilonban álló valódi fák tükröződései lennének, az élő fák tövébe pedig üveglablakoknak csapódott madarak bronztetemeit és vakondtúrás-plasztikákat helyezett el.

2009-ben Roman Ondak a Szlovák Pavilon belsejét úgy alakította át, mintha az

A Biennálé nem egyenlő a kiállítások összességével, jóval több annál – az építészet, a természet és a művészet együttélésének és kölcsönhatásának koncentrált helyszíne.

Paolo Monti felvétele a Skandináv Pavilon 1962-es kiállításáról
Forrás: Wikimedia Commons / Archivio Paolo Monti – BEIC

a park folytatása lenne. Bokrokat és kis fákat ültetett a kiállítóterembe, és a pavilonba vivő utat egyszerűen átvezette az épületen. Belépve a művészet terébe általában magunk mögött hagyjuk a külvilágot. Ondak nyitott pavilonjával az érzékeinket kívánta felébreszteni, hiszen itt nem világos, hogy melyik területhez tartozik a tér: a kert a kiállítás folytatása-e vagy a kiállítás a kerté.²

A 2015-ös Képzőművészeti Biennálé Francia Pavilonjában Céleste Boursier-Mougenot egy kinetikus erdős oázist hozott létre. Három nagyméretű földlabdás fenyőt szerelt egy mozgószerkezetre, amelynek segítségével a fák a tápanyagcsere, a fény és árnyék változása szerint lassan változtatták a helyüket. A mozgó fák elektromos rezgéseket bocsátottak ki, amit egyfajta akusztikus

zenei életerőként hangszórók közvetítettek. A művész szerint a modern embernek képesnek kellene lennie meghallani a természet jelzéseit, hogy párbeszédet tudjon kialakítani vele.

Velencében szeretünk új élményeket keresve szokatlan helyekre bukkanni. A 2008-as Építészeti Biennálén az A12 olasz építészcsoporthoz ilyen meditatív helyet kínált a Rio dei Giardini torkolatánál, a vízen. Tükörfalú, mesterséges kis szigetet hoztak létre, melynek közepén egy élő fa állt. A betérő látogató ezen az elszigetelt helyen élvezhette a csendet, és elmerülhetett a laguna övezte tér és a Giardini zöld szigetének látványában. Az Arsenale végében található a kiállításokba viszonylag újonnan bevont rozsaövezeti terület, a Giardino delle Vergini, egy fás liget: a természetes

A12: *Temporary pavillion (Időszakos pavilon), 2008*

Fotó: © Boros Géza / HUNGART © 2021

vegetáció és a gondozott park együttese. Az egyik itt található fát használta kellékként a koszovói Sislej Xhafa 2013-as *Parallel Paradox (Párhuzamos paradoxon)* című performanszában, melyben alkalmi fodrászműhelyt rendezett be az Olasz Pavilon előtt álló fa tetején – a látogatók felmászhattak egy hajvágásra. A fára mászás politikai tiltakozó akció aspektusát mutatta meg Tobias Zielony 2015-ben a Német Pavilon *The Citizen (Az állampolgár)* kiállításán, Napuli Paul Langa szudáni menekült történetét dokumentáló fotósorozatában. Langa öt napot töltött Berlinben egy fa tetején tiltakozásul a menekültekkel szembeni hatósági fellépés miatt. Az aktivista megfogadta, hogy a méltóságáért folytatott harcban akár haláláig a fán marad.

Céleste Boursier-Mougenot: *révolutions (forradalmok)*, 2015, installáció a Francia Pavilonban

Fotó: © Boros Géza / HUNGART © 2021

Antti Laitinen: *Falling trees (Zuhanó fák)*, 2013, installáció a Finn Pavilon előtt

Fotó: © Boros Géza / HUNGART © 2021

Berlinde de Bruyckere: *Kreupelhout – Cripplewood (Kriplifa)*, 2013, installáció a Belga Pavilonban

Forrás: Flickr

Holt fák

A fa nemcsak a szabadságot és az életet jelképezi, hanem a kiszolgáltatottságot és a halált is. A 2015-ös Képzőművészeti Biennálén az Amerikai Pavilon előtt szabadtéri szobor fogadta a látogatókat, amely a közeli La Certosa-szigetről származó összedrótozott, kiszáradt fatörzsekből állt. Komor jelenléte előkészítette Joan Jonas videóművész a természet törékenységét felidéző kiállítását. Ugyanebben az évben a Központi Pavilonban a land art klasszikusa, Robert Smithson *Holt fája* volt látható: egy gyökerestül kitépett hatalmas fa a földre fektetve a gyökereihez és ágaihoz erősített tükörlapokkal. (Ez a mű negyedik rekonstrukciója, az elsőt 1969-ben a düsseldorf-i Kunsthalléban állították ki.)

Gyökerestül kiemelt elszáradt fát függesztett fel fejjel lefelé Krišs Salmanis 2013-ban az Arsenalában. A Lett Pavilon terét kitöltő lengő fát nyikorgó ingaszerkezet mozgatta. A *North by Northeast* installáció – Kaspars Podnieks lett falusi emberekről készített portré-sorozata társaságában – az identitás, a bizonytalanság és geopolitikai „köztes lét” összetevőit jelenítette meg az embernek a folyamatosan változó világhoz és a természethez fűződő kapcsolatán keresztül. A ritmikusan imbolygó fa – ahogy a művész fogalmazott az installációról – „méltóságteljes és erős, mint egy öreg fa az északi szélben”.

Ugyanebben az évben a Belga Pavilonban Berlinde de Bruyckere kidőlt, kopár fákból állított össze egy borús hangulatú installációt, amelynek sérült részei törzsek és végtagok tömegévé állt össze, és egy emberi alak izmaira, inaira és csontjaira hasonlított. A fa végtagjai közé a művész puha párnákat, takarókat és rongyokat applikált a torzításoknak kitett organikus formák megnyugtatására és megtámasztására. A félhomályos kiállítóteremben az installáció egy elpusztult élőlény kiszolgáltatottságát és a halált egyszerre idézte meg.

A 2018-as Építészeti Biennálén Marco Guglielmi *Reimmortal (Újra halhatatlan)* installációja a Caffè Paradiso galériájában a földrengés sújtotta olasz települések előtt tisztelgett. Installációja központi eleme egy mocsárból kiemelt, az időjárás és a víz által lecsupasztott, megfeketedett faág volt, melynek felületén elhelyezett különféle érzéklők halk és finom hangokat aktiváltak. Ezzel a halálban rejtőzködő átalakító erőt kívánta megmutatni, ahogy az élet egy halottnak tűnő fában még működik láthatatlanul.

Julian Perry 2015-ben az Azerbajdzsán Pavilonban az ökoszisztéma globális kihívásaival foglalkozó *Vita Vitale (Létfontosságú élet)* kiállításon félig élő, félig halott nyírfákat ábrázoló festményeket állított ki.³ Nagy alakú hiperrealista képein a talajerózió által veszélyeztetett angliai tájrészleteket örökített meg.

A megtámasztott fa

Kedvenc velencei fám a Giardini bejáratánál áll. Egy öreg mandulafenyő, amelyet két vasgerendával támasztottak alá precízen, nehogy kidőljön. Támaszték hiányában már rég elpusztult volna. Érdekes kontrasztot képez a mögötte büszkén magasodó győzelmi emlékmű márványoszlopával. Nem művészeti installáció, csupán egy életben maradt fa. A fa és támaszték a természet és ember viszonyának törékeny egyensúlyára emlékeztet. Szép példa a törődésre és arra, hogy az ember milyen egyszerű eszközökkel is támogathatja a természetet.

(Boros Géza: *Minden más városnál városabb – 100 bejegyzés Velencéhez*. Budapest, Ludwig Múzeum, 2021)

Mandulafenyő a Giardini Viale Trento felőli bejáratánál, 2015

Fotó: © Boros Géza / HUNGART © 2021

A gyökerestül, félig kidőlt fák látszólag még élnek, de a sorsuk már megpecsétlődött, halálra vannak ítélve. Ugyanezen a kiállításon Siobhán Hapaska aranyozott guruló állványokra erősített elpusztult facsonkokból álló installációval vett részt.

Velencében a Giardini öreg fáit leginkább a viharok veszélyeztetik. 2008-ban például egy nagy vihart követően a Magyar Pavilon mellett álló egyik hatalmas fát kellett kivágni, nehogy az épületre dőljön. 2011 októberében a szomszédos Finn Pavilon kevésbé volt szerencsés, egy kidőlt fa kettézúzta az Alvar Aalto tervezte faépületet. A műemlék épület helyreállítása után, a következő Biennálén a finn kiállítás erre az eseményre reflektált. Antti Laitinen öt nyírfát vágott ki Finnországban, darabokra fűrészelte, és Velencébe szállította. A pavilon előtt a rönköket újra összerakta, megpróbálva visszaépíteni a fák eredeti

formáját. Csak szökeket és kalapácsot használt, így a rekonstruált fák inkább hasonlítottak egy „Frankenstein-fára”, mint az eredetire. Laitinen másik, Velencében bemutatott rekonstrukciós munkájában, az *Erdei térben* egy fenyőerdőből vágott ki 10 × 10 méteres tájrészletet, felaprította, majd az összes anyagot (talaj, moha, fa, ág stb.) színek szerint elrendezte, így építve újjá az erdődarabot. A mesterséges erdőrészlet ugyanolyan méretű lett, mint az eredeti.

A fa Finnország zöld aranya, a faipar nagymértékben járult hozzá az ország 20. századi felemelkedéséhez és jólétéhez. Ennek reprezentánsa a Finn Pavilon faépülete. A 2015-ös Biennálén az IC-98 finn művészpáros (Visa Suonpää és Patrick Söderlund) a finn történelmi és ökológiai örökséget dolgozta fel abban a mitikus hangulatú animációban, amelyben a jövőbeli horizontok látszanak meggingani. Az alkotók szerint az

ember utáni, posztantropocén korszakban lehet, hogy a fák öröklik a földet, de kérdés, hogy ez milyen világ lesz. A baljós jövőképhez hozzájárult, hogy a pavilon faanyagát adó finn erdőtől nem messze egy nukleáris hulladéktemető létesült.

A 2018-as Építészeti Biennálé alkalmából a svéd Krupinski/Krupinska építészformáció a Biennale melletti Serra dei Giardini üvegházban rendezett kiállításon egy fenyőfacsonkokból álló munkával jelentkezett, amiket mintha egy rágcáló döntött volna ki. Az építészeti makettek formázó csonkokat azonban nem valami titokzatos erdei lény – a *Naturalis Brutalis* – okozta, hanem emberi tevékenység: lézervágás. Az installáció a svéd faipar ellentmondásos jövőjével kapcsolatos kérdéseket kívánt felvetni.

A faipar Észtországban is kulcsfontosságú ágazat, a fa az ország legfontosabb

Krupinski/Krupinska:
Naturalis Brutalis, 2018
Fotó: © Victor Johansson / HUNGART © 2021

Viharkár miatt kivágott fa csonkja
a Magyar Pavilon mellett, 2008
Fotó: © Boros Géza / HUNGART © 2021

David Mach: *Scots Pine (Skót fenyő)*,
lézervágott acél, 1990, archiv fotó

exportcikke. A fa mint természeti kincs és mint gazdasági erőforrás értékének mérhetőségével foglalkozott a 2016-os Építészeti Biennálén a b210 a balti országok közös pavilonjában, az Arsenale melletti sportcsarnokban, ahová az installációjukban másfél tonna tűzifát borítottak le. (Az észti építészstúdió idén a Magyar Pavilon *Othernity* projektjének szereplőjeként vesz részt a Biennálén.) A kivágott fák pótlásának fontosságára cselekvő módon mutatott rá interaktív projektjében a 109 Architectes libanoni építésziroda 2016-ban, az Építészeti Biennáléval egy időben megrendezett *Time Space Existence (Idő Tér Létezés)* kiállításon. A látogatók cédrus- és fenyőmagvakat vihettek magukkal, hogy a világ bármely pontján elültessék őket, és egy honlapon visszajelezzék az ültetés helyét. A libanoni építészek ezzel az országukban az ingatlanfejlesztések által eltűnő zöld területek helyére kívánták irányítani a figyelmet, és a Biennálé főkurátora, a környezet-tudatosságot és fenntarthatóságot központi témaként meghirdető Alejandro Aravena felhívására reflektáltak, aki

szerint mai világunkban bármely kis javulás, akár „egy milliméter előre-lépés” is fontos.

Talán egy ilyen kis lépésre gondolhatott El-Hassan Róza 1997-ben a Magyar Pavilon *Natura Morta* kiállításán, amikor a pavilon egy régi kővázájába egy kis facsometét ültetett, amelynek az ágait vékony rudakkal meghosszabbította. Installációja a *Türelmetlen kertész* címet kapta.

Műfák

Fákkal kapcsolatos művekkel régebben is találkozhattunk Velencében. Például a természet és művészet kapcsolatának dedikált *From Nature to Art, from Art to Nature (A természettől a művésztől, a művésztől a természethez)* 1978-as Képzőművészeti Biennálén. Ezen a kiállításon szerzett nemzetközi elismerést a Finnország képviselőjében kiállító természetművész, Olavi Lanu az *Élet a finn erdőben* című szobrosorozatával. Lanu emberszerű alakjai ölelkeznek, egybeolvadnak a fákkal, a sziklákkal vagy épp egy hangyabollyal.

A művész egyaránt használt természetes és tartós ipari anyagokat. Betonszobrai külsejére gyakran telepített mohát, máskor a fakéreg természetes felületét utánozta. Arra törekedett, hogy művei tökéletesen összeolvadjanak a természettel, így azok leginkább eredeti környezetükben érvényesülnek. Velencében bemutatott munkái közül néhány ma Finnországban egy természetvédelmi területen kialakított erdei szoborparkban látható tizenkét másik in situ művével együtt.⁴

Skócia 1990-ben szerepelt először a Biennálén. Giovanni Carandente főkurátor meghívására három szobrász szabadtéri munkái voltak láthatók a Giardiniban. Közülük David Mach hat óriási fotólaminaált bonszai fát készített, amelyből az egyik, egy felnagyított skót törpefenyő közvetlenül a főbejáratnál kapott helyet. Mach munkájával a méretek relativizmusára és a kulturális identitások keveredésére kívánta felhívni a figyelmet.

Ugo Rondinone alumíniumfái a 2007-es Biennálén a San Stae-templomban voltak kiállítva. A szobrokat Nápoly

Ugo Rondinone alumíniumfája az Azerbajdzsáni Pavilon előtt a Vita Vitale kiállításon, 2015

Forrás: Flickr

környéki kétezer éves olajfákról vett minta alapján öntötték ki, és fehér zománcal vonták be. A fák göcsörtös törzse és csupasza ágai, amelyeket a természet erői évszázadok alatt formáltak, életre és halálra, az idő múlására utaltak. Az adott formába fagyasztva mintegy az idő tárgyi absztrakciójaként jelentek meg.

Az elmúlás foglalkoztatta a 2019-es Biennálé Új-Zélandi Pavilonjának művészt, Dane Mitchellt *Post hoc (Utána)* projektjében. Műve középpontjában az a varázslat állt, amely életünk eltűnt elemei – a kihalt madaraktól az elfelejtett illatokon és szokásokon át a megszűnt betegségekig – leltározásakor születik. Interaktív dokumentációs projektjéhez Velence hat pontján elhelyezett, fenyőfát formázó mobiltelefon-tornyokat hasz-

nált, amelyekre rá lehetett csatlakozni, hogy meghallgassuk az elmúlt dolgok hangzó listáját. A formatervezett műfelfejtő jó példa arra, hogy a technikai civilizáció eszközeit hogyan próbáljuk természeti formákkal álcázni.

Életfák

A Giardini fás-ligetes részén álló Magyar Pavilon az 1956-ban (eredetileg ideiglenesen) eléje helyezett Finn Pavilonnal együtt sajátos szigetet képez. Mivel az elsők között épült, tájolása nem igazodik a mai főútvonalakhoz, kissé izoláltan áll a főpavilon mellett. Távolról nézve a pavilon „furcsa entitásnak tűnik, amely úgy tűnik, hogy az épületet körülvevő növényzetből fejlődik ki”.⁵

A pavilon impozáns bejáratát egy színes famotívum díszíti. Kétoldalt a lábazon látható Zsolnay-csempe-dekoráció egy-egy stilizált fát ábrázol a fa ágai között megbújó madárral.⁶ Ezt az életfamotívumot a pavilon tervezője, Maróti Géza a magyar népművészetből vette és alakította át szecessziós ornamenssé.

1988-ban a pavilon átriumában Samu Géza organikus szobrászi munkája, a faágakból és cirokszálakból kialakított dombból és egy ágas-bogas életfából komponált *Másvilágkép* installációja fogadta a közönséget. Samu munkásságában a fa anyagként és szimbólumként egyaránt központi szerepet játszott.⁷ Akárcsak Maróti, ő is sikeresen transzformált kortárs formanyelvű motívummá egy archaikus szimbólumot. A Magyar Pavilon mediterrán karakterét és a környezettel való összhangját a falakra felfutó dús vadszőlő, borostyán és a virágzó leanderbokrok organikus együttese adja. A pavilon tetőfelújításakor Csete György építész – az eredeti kobaltkék szín helyett – azért választott sötétzöld mázas tetőcserepet, hogy megteremtse az épület összhangját a zöld környezettel. „A vadszőlő feltétlenül megtartandó, nem csak szépsége miatt, hanem azért is, mert szárítja az épületet, elvonva az alapoktól a vizet” – írta az építész 1992-ben.⁸ Ennek a hatvanéves növénytakarónak az eltávolítása – ahogy ezt a pavilon eredeti külseje visszaállításának hívei időnként felvetik – nagy hiba lenne, hiszen a lecsupaszítással pont az épület egyik sajátossága szűnne meg, amely a Giardinin belül egyedülállóvá teszi. Jó lenne, ha ez a barátságos zöldfal az évszázados fákkal együtt még sokáig élhetne.

[1] A Giardinit is uraló fafajtának olaszul több elnevezése is ismert: *bagolaro, lodogno, romiglia* vagy *spaccassassi* – ez utóbbi olyan fát jelent, amelynek gyökerei annyira erősek, hogy megtörik a talajban lévő sziklákat. [2] Az elmúlt években több projekt is született, ahol a természetet bevonták a kiállítóterembe: például 2018-ban az Ausztrál Pavilonban, 2017-ben a Dán Pavilonban vagy 2016-ban a magyar *aktívátorok* projektben, amikor az átriumban egy zöld kert épült. [3] Az autoriter Azerbajdzsán feltűnően nagy hangsúlyt fektet a velencei művészeti jelenlétre, melyet az elnök felesége által vezetett Heydar Aliyev Alapítvány szervez. 2015-ben két kiállításuk is volt, ebből a *Vita Vitale*ra kurrens nyugati művészeket hívtak meg. [4] A Lanu Parkról: www.propuu.fi/arboretum/lanu-puisto. Témánk szempontjából egy másik fontos szoborpark Angliában, Yorkshire-ben található Ai Weiwei, Andy Goldsworthy, Anya Gallaccio, Giuseppe Penone és mások fáival. Lásd: www.ysp.org.uk [5] András Pálffy: Váltakoznak az idők. In: *Common Pavilions. Diener & Diener Architects with Gabriele Basilico. The National Pavilions in the Giardini in Essays and Photographs*. Zürich, Scheidegger & Spiess, 2013, 50. o. [6] A pavilon 1958-as átalakítása során a hiányzó csempeket a benti lábazon leszedett csempekből pótolták, de az összerakás nem sikerült tökéletesre, így csak az egyik madár látszik teljesen. [7] A szobrász kedvelt motívuma, az ágas-bogas életfa látható Samu Géza sírelméknél is az Óbudai temetőben, mely fakeresztet mestere, Kő Pál faragta. [8] Csete György: *Építészeti műszaki leírás a Velencei Biennálé magyar pavilonja felújításának döntéshozó terveihez*. Budapest, MÉM MDK Magyar Építészeti Múzeum irattára, 1992. május, 3. o.